

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.11.5112>

TÜRK VƏ AZƏRBAYCAN ATALAR SÖZLƏRİNDƏ PARONİMLƏRİN FONETİK-ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Leyla Məmmədzaadə

doktorant

Gəncə Dövlət Universiteti

<https://ORCID.org/0009-0002-4123-5415>

mammadzade74@gmail.com

Xülasə

Azərbaycan və türk dillərinə aid atalar sözlərinin strukturunda mühüm yer tutan elementlərdən biri paronimlərdir. Atalar sözlərində emosionallığın, obrazlı ifadə tərzinin yaradılmasında paronimlərin önəmli yeri vardır. Azərbaycan dilinin atalar sözlərində iştirak edən paronimik vahidlər adətən bir sait və samit səsə görə fərqlənir və mətnin ümumi məzmun tutumu ilə uyğunluq təşkil edir. Paremioloji vahidlərdə iştirak edən paronimlərin hər biri aid olduğu türk və Azərbaycan dillərinin fonetik quruluşunun özünəməxsusluğunu əks etdirir.

Paronim vahidlərin fonetik-üslubi xüsusiyyətləri qohum dillərdə özünəməxsus şəkildə təzahür edir və fərqlər qohum dillərin fonetik quruluşunun spesifikliyi ilə şərtlənir. Paronimlərdən bəzisi omofonlardan ibarət olur. Bəzən ərəb mənşəli alınmalardakı səs dəyişmələri Azərbaycan və türk dillərinin atalar sözlərində paronimlərin yaranmasının səbəbi kimi özünü göstərir. Bir, yaxud iki danışiq səsinin fərqi ilə yaranan paronomaziya faktları atalar sözlərində çoxdur. Atalar sözündə üslubi funksionallığa malik paronimlər yeni çalarlar əmələ gətirir.

Açar sözlər: paronim, paremiya, fonetik quruluş, üslubi xüsusiyyətlər.

PHONETIC-STYLISTIC FEATURES OF PARONYMS IN TURKISH AND AZERBAIJAN LANGUAGES

Leyla Mammadzade

Ganja State University

Abstract

One of the important elements in the structure of proverbs of the Azerbaijani and Turkish languages is paronyms. Paronyms play an important role in creating emotionality and figurative expression in proverbs. Paronymic units in proverbs of the Azerbaijani language usually differ in one vowel and one consonant sound and are consistent with the general content of the text. Each of the paronyms in paremiological units reflects the uniqueness of the phonetic structure of the Turkish and Azerbaijani languages to which they belong.

The phonetic-stylistic features of paronymic units are manifested in a unique way in related languages, and the differences are conditioned by the specificity of the phonetic structure of related languages. Some of the paronyms consist of homophones. Sometimes sound changes in loanwords of Arabic origin appear as the reason for the emergence of paronyms in proverbs of Azerbaijani and Turkic languages. The facts of paronomasia, which arise due to the difference of one or two speech sounds, are numerous in proverbs. Paronyms with stylistic functionality in proverbs create new shades.

Key words: paronym, paremia, phonetic structure, stylistic features.

ФОНЕТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРОНИМОВ В ТУРЕЦКИХ И АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Лейла Мамедзаде

Гянджинский государственный университет

Резюме

Одним из важных элементов в структуре пословиц азербайджанского и турецкого языков являются паронимы. Паронимы играют значительную роль в создании эмоциональности и образного стиля выражения в пословицах. Паронимические единицы, встречающиеся в азербайджанских пословицах, обычно различаются одной гласной или согласной и соответствуют общему содержанию текста. Каждое паронимическое слово, участвующее в паремиологических единицах, отражает особенности фонетической структуры турецкого и азербайджанского языков, к которым оно принадлежит.

Фонетико-стилистические особенности паронимических единиц проявляются в родственных языках специфическим образом, а различия обусловлены особенностями фонетической системы этих языков. Некоторые паронимы состоят из омонимов. Иногда изменения звуков в заимствованных из арабского языке словах становятся причиной появления паронимов в азербайджанских и турецких пословицах. Факты паронамазии, возникающие из-за различия одного или двух звуков речи, встречаются в пословицах довольно часто. Паронимы, обладающие стилистической функциональностью в пословицах, создают новые оттенки смысла.

Ключевые слова: пароним, паремия, фонетическая структура, стилистические особенности.

Giriş/Introduction

Azərbaycan və türk dillərinin paremioloji vahidlərində paremiyaların müqayisəli şəkildə araşdırılmasında hər iki dilə aid atalar sözlərində rast gəlinən paremiyaların ortaq və fərli xüsusiyyətləri təhlil olunur, paremioloji vahidlərin üslubi keyfiyyəti üzə çıxarılır, onların atalar sözlərində yaratdığı çalarlar, obrazlı-emosional məqamlar araşdırılır.

Paronimlərin iştirakı etdiyi qohum dillərə məxsus paremiyalarda fərqli bədii-üslubi məqamlar nəzərə çatdırılır. Fonetik omonimliklə müşayiət olunan bəzi paronimlərin yaranma səbəbləri aydınlaşdırılır. Paronimlərin cümlədaxili mövqeyinin atalar sözlərinin üslubi keyfiyyətinə təsirindən bəhs olunur. Azərbaycan və türk dillərinə məxsus atalar sözlərində bu kimi keyfiyyətlərdən ayrıca və sistemli şəkildə bəhs olunmadığından paronimlərin fonetik-üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi mövzunun aktuallığını şərtləndirən səbəblərdəndir. Azərbaycan və türk dillərinin atalar sözlərinə məxsus paronimlərin əsas tədqiqat obyektı olduğu məqalədə təsviri metoddan, qohum dillərə aid faktların qarşılaşdırılması zamanı müqayisəli metoddan istifadə edilmişdir.

Sait və samitəsash paronimlərin üslubi funksionallığı. Azərbaycan və türk dillərinin atalar sözləri forma, məzmun tutumları ilə yanaşı üslub xüsusiyyətlərinə görə də ortaqlıq təşkil edir. Bu paremioloji vahidlərdə bədii təsvir və ifadə vasitələri, leksik təkrarlar ilə yanaşı oxşar fonetik tərkibə malik leksik vahidlər də üslubi işlənmə məqamı kimi maraq doğurur. Burada fonetik tərkibin təkrarlanması səsləşmə əmələ gətirir. Belə fonetik təkrarlar həm paremioloji mətn daxilində ritmiklik yaradır, həm də təkrar fonetik tərkibli sözlərdən birini xüsusi olaraq nəzərə çarpdırır. Hər iki dilin paremioloji vahidlərində oxşar fonetik tərkib yaradan vasitələrdən biri də paronimlərdir. *“Paronimika, paronimiya yunan sözü olub, para “yanında” və onima “ad” deməkdir. Sözlərin düzəldilməsi, habelə mənası, tələffüzünə görə eyni olan, yazılışına görə, mənaca müxtəlif olan sözlərdir”* [Hacıyeva, 2018:3].

Paronimlər Azərbaycan və türk dillərinə aid atalar sözlərinin formalaşmasında, emosional və obrazlı ifadə tərzinin yaranmasında mühüm rol oynayır. Məsələn:

Bağa bax, üzüm olsun, yeməyə üzün olsun [Atalar sözləri, 1986:98] (üzüm – üzün);

Bu hələ hərbəsidir, zərbəsi daldadır [Atalar sözləri, 1986:153] (hərbə – zərbə).

Haramzadə pazar bozar, halalzadə pazar yapar [Aksoy, 1993:194] (Pazar – bozar);

Vakit nakittir [Aksoy, 1993:294] (vakit – nakit).

Paronimlərin leksik-semantik söz qrupu ilə fərqiindən bəhs edən N.Hacıyeva yazır ki, paronimlik çox mürəkkəb və özünəməxsus dil hadisəsidir ki, mahiyyəti ahəngdar sözlərin ikitərəfli fonetik-semantik qarşılıqlı əlaqəsində özünü göstərir. Paronimlik hadisəsi çox zaman sinonimlik, omonimlik, antonimliklə eyniləşdirilmişdir. Öz təbiətinə görə paronimlik özündə omonimlik və sinonimliyin əlamətlərini gəzdirir, bununla belə, hər iki dil hadisəsindən fərqlənir. Paronimlərinbu dil hadisələri ilə qarşılaşdırılması təsadüfi deyil. Belə ki, onları yaxınlaşdırən və fərqləndirən cəhətlər var. Paronimliklə omonimlik səs münasibətində heç bir yaxınlığı olmayan müxtəlif semantikəli sözlər kimi qarşılaşdırılır. Əgər omonimlər səs cəhətdən iki sözün tam eyniliyinə əsaslanırsa, paronimlərə fonetik ahəngdarlıq xasdır [Hacıyeva, 2021:9].

Azərbaycan dilinin atalar sözlərində samit səsə görə fərqlənən paronimlər özünü göstərir. Bunlar bütövlükdə həm sintaktik mətnin məzmunu ilə uyğunluq təşkil edir, həm də biri digərinin forma və məzmunca davamı kimi meydana çıxır. Digər atalar sözünün

təhlili göstərir ki, burada paronimlər komponentlərin məzmununa görə sıralanma ardıcılığına uyğun olaraq yerləşir. Yəni hər b sözündən yaranmış hər bə ifadəsi “hədə-qorxu”, zərbə sözü isə “təzyiq” anlamını verir. Türk dilinin paremioloji vahidlərində də sonra gələn paronim (bozar sözü) əvvəl gələn müvafiq qarşılığı (pazar sözü) ilə mənaca və fonetik cəhətdən uyğunlaşır. Hər iki dilin paremiyalarında paronimlər iştirak edir. Lakin onların hər biri aid olduğu qohum dilin fonetik quruluşunun özünəməxsusluğunu əks etdirir və bu quruluş xüsusiyyətlərinə görə paronimlik əmələ gətirir. Bu baxımdan Türkiyə türkcəsindən misal gətirdiyimiz növbəti atalar sözünün paronimlərini müqayisə etmək yerinə düşər. Buradakı vakit-nakit sözləri paronimlik yaratsa da Azərbaycan dilindəki qarşılıqları (ədəbi dildə vaxt, nəqd şəklində işlənir) haqqında eyni fikri söyləmək olmur.

N.Hacıyeva paronomaziya haqqında yazır ki, *“İfadəlilik yaratmaq məqsədi ilə fonetik cəhətdən oxşar... sözlərin işlənməsi göstərir ki, müəyyən semantik sahəyə aid olan ahəngdar sözlərin başa düşülməsi təkcə söz işlətmənin qeyri-normativ səbəbi, nitqdə sözlərin arzuolunmaz qarışması deyil, həm də dilin təsviri imkanlarının inkişafına xidmət edir”* [Hacıyeva, 2018:13-14].

Azərbaycan dilinə və Türkiyə türkcəsinə aid atalar sözlərində qohum türkcələrin fonetik quruluşundan irəli gələn fonetik-üslubi xüsusiyyətlərin özünəməxsus təzahür formaları vardır. Hər iki dilin paremioloji vahidlərindəki omonimlik müştərək dil xüsusiyyətlərindəndir. Azərbaycan dilinə aid “Ay daş atan bəxtəvər, daşın da bir vaxtı var” [Atalar sözləri, 1986:45] paremiyasında bəxtəvər və vaxtı var ifadələri fonetik tərkib baxımından yaxınlıq əmələ gətirir. Onların hər biri atalar sözünün ifadə olunduğu cümlə formasının bir qütbündə yerləşir. Əslində bunlar eyni dil vahidinin ədəbi və tələffüz şəkillərindən ibarət eyni mənalı və formalı sözlərdir: bəxtəvər – baxtı var. Burada fonetik omonimliklə müşayiət olunan paronimi əmələ gətirən səbəb danışıq şəklindən istifadə olunmasıdır. Buna bənzər digər nümunələr də var: Balçının var bal taşı, odunçunun baltası [Atalar sözləri, 1986:103] (bal taşı – baltası). Bir yaxud iki danışıq səsinin fərqi ilə yaranan paronomaziya faktları atalar sözlərimizdə çoxdur. Məsələn:

Arvad var, ev yığar, arvad var, ev yıxar [Atalar sözləri, 1986:66] (yığar – yıxar);

At var – ot yoxdur, ot var – at yoxdur [Atalar sözləri, 1986:73] (at – ot);

Atdan düşsən də addan düşmə [Atalar sözləri, 1986:81] (at – ad);

Bazar baqqalsız olmaz, meşə çaqqalsız [Atalar sözləri, 1986:100] (baqqal - çaqqal);

Bayırı kaşı – çini, içərisi toyuq hini [Atalar sözləri, 1986:81] (çini – hini) və s.

Bir səs fərqi ilə paronimlər yaradan sözlərə müasir türk dilinin paremioloji vahidlərində sıx-sıx rast gəlinir. Səsləşmə baxımından paronomaziya yaxınlaşan bu cür sözlər özünəməxsusluğu ilə Azərbaycan atalar sözlərindəki oxşar dil faktlarından seçilir. Nümunələr:

Görenedir görene, köre nedir köre ne [Aksoy, 1993:505] (görene – köre ne);

Baltaçının bal tası, odunçunun var baltası [Aksoy, 1993:187] (bal tası - baltası). N.Hacıyeva bu barədə yazır: “*Paronimlər tam leksik omonimlərə deyil, fonetik omonimlərə və ya omofonlara yaxındır. Omofonlar müxtəlif yazılışa və ümumi tələffüzə malik sözlərdir. Hər iki söz qrupu mənasına, yazısına görə müxtəlif, eyni səs oxşarlığına malik sözlərdir. Lakin omofonların tələffüzündə ümumilik struktur oxşarlıqla deyil, təsadüflə əlaqədardır, dildə fonetik qanunlarla yaranırsa (saitlərin reduksiyası, samitlərin assimilyasiyası və s.), paronimlərin səs oxşarlığı daha çox morfemlərin ümumiliyi ilə əhatə olunur. Bizim fikrimizcə, omofonlar kimi ayrılan dil hadisəsi paronimlərin özüdür*” [Hacıyeva, 2018:12]. Müasir Türkiyə türkcəsinin ata sözlərində fonetik üslubi keyfiyyəti ilə seçilən paronim faktarına çox rast gəlinir. Məsələn:

Koz gölgesi kız gölgesi [Aksoy, 1993:239] (koz – kız);

Küpe küp deyince küp adama düp der [Aksoy, 1993:247] (küp – düp);

Lafın azı. uzu, çobana vermə kızı, ya koyun güttürür, ya kuzu [Aksoy, 1993:247] (az - uz, kızı - kuzu);

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün başlısı [Aksoy, 1993:285] (taşlı – başlı).

Azərbaycan və türk dillərinin atalar sözlərində paronimlərin yaranmasının səbəbi bəzən Şərq dillərinə aid leksik vahidlərdəki səs dəyişmələri, səs əvəzlənmələri olur. Bunun nəticəsində sözlərin fonetik tərkibi bir-birinə bənzədilir. Alınma sözlərdəki bu keyfiyyət bəzən mənbə dilin qrammatik-fonetik quruluşundan qaynaqlanır. Dünya dillərinin tipoloji təsnifinə görə flektiv dillərdən olan ərəbcədə sözün sait tərkibinin dəyişməsi yeni söz yaradır. Atalar sözlərində də ərəb mənşəli alınmaların bu xüsusiyyətindən yerində istifadə olunur. Nəticədə paronimlik faktı meydana çıxmış olur. Məsələn, Müasir türk dilinin “*Dilin cirmi küçük, cürmü büyüktür*” [Aksoy, 1993:31] atalar sözündə eyni samit, lakin fərqli sait tərkibinə malik cirm və cürm sözləri bu qəbildəndir. Nəzərə alaq ki bunlar fərqli leksik mənaya malik vahidlər olmaqla (cirm sözü “həcm”, cürm sözü “günah” [ƏFSL, 1966:764-768] mənalarındadır. Azərbaycan dilinə məxsus paremioloji vahidlərdə də ərəb mənşəli alınmaların sait əvəzlənməsi ilə seçilən dəyişilmələri yeni leksik vahidi ifadə etdiyi kimi, səsleşmə yaratmaqla ahəngdarlıq əmələ gətirir. Məsələn: Az yeyərəm – görmərəm həkimi, düz dolannam – görmərəm hakimi [Atalar sözləri, 1986:40] (həkim-hakim).

Dildə fonoloji səviyyədə paronimlərin vokal, konsonant əsaslı və kombinə edilmiş növlərindən [Hacıyeva, 2018:12] bəhs edilir. Azərbaycan və türk dillərinin paremioloji vahidlərindəki paronimləri də sait və samit dayaq olmaqla iki yerə ayırmaq olar. Bir məqamı xüsusi nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, atalar sözlərindəki paronim vahidlər təsadüfi səs uyğunluqları nəticəsində formalaşır. Lakin hər hansı bədi əsərdə, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsində, türk dilində deyildiyi kimi “kalıp sözlər”də bunların iştirakı artıq təsadüfi xarakter daşımır və məqsədli olur. Bunlar məna və forma xüsusiyyətlərinə görə atalar sözlərinin quruluş-məzmun tərkibi ilə çox böyük məharətlə uzlaşdırılır. Türk və Azərbaycan dillərindən gətirdiyimiz aşağıdakı nümunələrə baxaq: Koxası gülüm olanın başına külüm olar [Atalar sözləri, 1986:439] (gülüm – külüm); Səndən hərəkət,

məndən bərəkət [Atalar sözləri, 1986:570] (hərəkət-bərəkət); Ya tələf ollam, ya xələf [Atalar sözləri, 1986:380] (tələf –xələf); Soğuk “kırk kat keçə ben ondan keçə; bir kat deri ben ondan geri» demiş [Aksoy, 1993:277] (keçə – keçə, deri – diri).

Sait səslərin aparıcı olduğu paronim vahidlərdə fərqlənmə (sait fərqlənməsi) bütövlükdə leksik vahidin fonetik tərkibinə aid olur. Məsələn: Özgənin qarğası özgəyə qırğı görünər (qarğa – qırğı); Qazı da bilir, quzu da (qazı – quzu); Kələk ilə gələn külək ilə gedər (kələk – külək); Saxla gönü, gələr günü [Atalar sözləri, 1986:439, 570, 380] (gön – gün); At adımına görə deyil, adamına görə yürür (adım-adam); Kader olmayınca kadir bulunmaz (kader –kadir); Sevda keçər yalan olur, sonra sokar yılan olur (yalan – yılan); Yenenle yanana ne dayanır [Aksoy, 1993:374, 218, 275, 303] (yenen – yanan).

Atalar sözlərində paronimlərin yaratdığı çalarlar. Adətən yaxınmənalı sözlər paremiyalarda paronimlik əmələ gətirir. Məsələn: Alacağın qarğa, verəcəyin qırğı (qarğa – qırğı); Fikri nəysə zikri də odur (fikri – zikri); Həkimsiz, hakimsiz şəhərdə qalma [Atalar sözləri, 1986:51, 523, 647] (həkim – hakim); Dərvişin fikri ne ise zikri de odur (fikri, zikri); Hakimsiz hekimsiz memlekette oturma [Aksoy, 1993:151, 196] (hakim – hekim). Atalar sözlərində fonetik-üslubi səciyyə daşıyan paronimik vahidlər yaxın mənalı leksik vahidlər olmaya da bilir. Qəlp odur ki, qəlbindəkini deməyə (qəlp-qəlb); Qızıl Xızırı oynadır [Atalar sözləri, 1986:194, 202] (qızıl – Xızır). Bu cür paronimlər hər hansı sözün mənasına xüsusi şəkildə diqqəti yönəltmək məqsədini izləyə bilər. Məsələn: Atdan düşəndə addan düşmə [Atalar sözləri, 1986:81] (at –ad).

Atalar sözündə üslubi funksionallığı ilə seçilən paronimik vahidlər atalar sözünün ümumi məzmunu ilə də əlaqələnməlidir. Bu halda paronimlər atalar sözünün məzmunu ilə uzlaşdığı kimi yeni çalarlar da yarada bilər. Atalar sözlərində paronim vahidin müqayisə, təkidlilik, qarşılaşdırma çaları yaratdığını müşahidə etmək olur. Məsələn: Ya taxt, ya baxt [Atalar sözləri, 1986:344, 380] (taxt-baxt); Gec olsun da güc olmasın [Atalar sözləri, 1986:182] (gec-güc); Dəvə böyük – ot yeyər, şahin kiçik – ət yeyər [Atalar sözləri, 2004: 87] (ot – ət). Azərbaycan və türk dillərinin paremiyalarında paronim sözlərin xüsusi yerləşmə ardıcılığı ifadəlilik, ahəngdarlıq əmələ gətirir. Saxla samanı, gələr zamanı [Atalar sözləri, 1986:563] (saman – zaman); Kar yılı var yılı [Aksoy, 1993:224] (kar-var).

Azərbaycan və türk dillərinin atalar sözlərində paronimlərin iştirakı ilə qarşılaşdırma mənə çalarının yarandığı özünü göstərir. Məsələn: Güvenme dostuna, saman doldurur postuna [Aksoy, 1993:190] (dost və post); Dəvə böyükdür – ot yeyər, şahin kiçikdir – ət yeyər [Atalar sözləri, 1986:246] (ot və ət).

Təkrar sintaktik konstruksiyalardan ibarət atalar sözlərində paronim vahidlər iştirak edir: Qaza atdım, qoza dəydi [Atalar sözləri, 1986:171]. Paremiyada isimlə ifadə olunan paronim sözlər hərəkət obyektı olduğu feillərə görə əlaqələnməmiş olur. Belə cümlə vahidləri ilə ifadə olunmuş atalar sözlərində paronimlər öz cümlə əhatəsindəki komponentlər ilə mənaca əlaqələnir. Eşşək at yerini verməz, ciyər ət yerini [Atalar sözləri, 1986:315] atalar sözündə də paronimlər tərkibində işləndiyi yarımçıq sintaqmlar

ilə mənaca əlaqələnir. Nümunədə iştirak edən paronimlər atalar sözlərinin məzmununda müqayisə çalarını yaradır.

Atalar sözlərində iştirak edən paronimlər bir tematik qrupu təmsil etmir. Məsələn: Meydana girən köpək kötəkdən qorxmaz [Atalar sözləri, 1986:480] (köpək və kötək). Gölgeyi hoş gören tekneyi boş görür [Aksoy, 1993:186] (hoş və boş).

Paremiyalardakı paronim vahidlər bir-birindən səs artımı ilə də fərqlənə bilir. Belə paronim sözlər türk dilinin atalar sözlərində özünü göstərir. Məsələn: At yedi günde it yediyi günde (yedi və yediyi); Miras helal hele al demişler [Aksoy, 1993:418] (helal və hele al).

Atalar sözlərində samit və sait dayacağı olan paronim sözlərin işlənməsi ilə bəzən mükəmməl qafiyələr üzə çıxır. Məsələn: Dövlətdə dəvə, övladda nəvə (dəvə və nəvə sözləri); Dövlətlüyə bəli, yoxsula dəli deyirlər (bəli və dəli); Düz yaşa-yüz yaşa (düz və yüz); Çaxır paxır açandır [Atalar sözləri, 1986:282, 283, 287, 670] (çaxır və paxır); Ana ksoy, 1993:92, 115] (baş və yaş). Təqkızına taht kurmuş, baht kurmamış (taht və baht); Baş kes, yaş kesme [Alidi sözlərin oxşar fonetik tərkibi paremiyalarda qafiyələnməyə səbəb olur. Kimine hay hay kimine vay vay [Aksoy, 1993:234] (hay hay və vay vay). Hay-hayı gedib, vay-vayı qalib (hay-hay və vay-vay). Haynan gələn vaynan gedər [Atalar sözləri, 1986:638]. Sonu qoşasamitli təkhecalı sözlər qafiyə yaradılmasında iştirak edir. Mart ayı dert ayı (mart-dert); Müft olsun da zift olsun [Aksoy, 1993:250, 254] (müft-zift); Kənd nədir, qənd nədir (kənd-qənd); Mart çıxdı – dərd çıxdı [Atalar sözləri, 1986:433, 479].

Azərbaycan və türk dillərinin atalar sözlərində bir samit səs görə fərqlənən paronimik vahidlərdə daha çox anlautda yerləşən samitlər əvəzlənir. Məsələn: Bakarsan bag, bakmazsan dag [Aksoy, 1993:111] (bag və dag sözləri); Ac ne yemez, tok ne demez [Aksoy, 1993:70] (yemez və demez); Ağacın gözü yigidin sözü [Aksoy, 1993:74]; Qabaqda gedirəm, deyirlər: – Bicdir, Dalda qalıram, deyirlər: – Gicdir [Atalar sözləri, 1986:170] (bicdir və gicdir); Burada oturma – his olar, orada oturma – pis olar [Atalar sözləri, 1986:158] (his və pis). Az-az hallarda samit əvəzlənməsi söz ortasında müşahidə edilir. Arvad var ev yığar, arvad var, ev yıxar [Atalar sözləri, 1986:66] (yığar və yıxar. Burada ğ və x samit əvəzlənmələri özünü göstərir). İki hecalı paronimləri adətən hər iki saitin əvəzlənməsi müşayiət edir. Məsələn: Qazı da bilir, quzu da [Atalar sözləri, 1986:173] (qazı və quzu); Ana yılan, sözü yalan [Aksoy, 1993:93] (yılan və yalan). Atalar sözlərində təkhecalı paronimlərdən çox istifadə olunur. Belə səsləşmələr adətən ahəngdarlıq yaradır. Nümunələr:

Bağında gül var ikən – gül üzünə, Bağında gül qurtardı – kül üzünə [Atalar sözləri, 1986:399] (gül və kül)

At min, ad kazan [Atalar sözləri, 1986:74] (at-ad);

Ana ile kız, helva ile koz [Aksoy, 1993:91] (kız və koz);

Az olsun uz olsun [Aksoy, 1993:108] (az və uz);

Geç olsun güç olmasın (geç və güç);

At kaçmaz et kaçır [Aksoy, 1993:102] (at və et);

Baş olan boş olmaz [Aksoy, 1993:115] (baş və boş).

Armudu soy ye, elmayı say ye [Aksoy, 1993:96] (soy və say).

İki hecalı paronimlər səsleşmə yaradır. Allahdan buyruq, ağzıma quyuq (buyruq və quyuq); Axtaran tapar, yoğuran yapar [Atalar sözləri, 1986:86] (tapar və yapar); Var evi – kərəm evi, Yox evi – kərəm evi [Atalar sözləri, 1986:161]; Ada bana adayım sana [Aksoy, 1993:70] (bana və sana). Bir samit səs görə fərqlənən sözlər fonetik səsleşmə yaradır. Məsələn: Artıq aş ya qarın ağrıdar, ya baş [Atalar sözləri, 1986:70] (aş – baş); Arvadın biri əla, ikisi bəla [Atalar sözləri, 1986:67] (əla – bəla); Bekarın parasını it yer, yakasını bit [Aksoy, 1993:117] (it – bit); Arvadı eri saklar peyniri deri [Aksoy, 1993:104] (eri-deri); Arife tarif gerekmez [Aksoy, 1993:95] (arif – tarif); Kar eden ar etmez [Aksoy, 1993:97] (kar – kar).

Türk dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlə quruluşunda olan atalar sözlərinin tərəflərində iştirak edən paronimlər düz və əks şəkildə sıralanır. Məsələn: At var ot yoxdur, ot var at yoxdur [Atalar sözləri, 1986:73] (at və ot, ot və at). Azərbaycan dilinin atalar sözlərində paronimlər təkrarlanan sözlərdən ibarət olur: Bol-bol yeyən bəl-bəl baxar [Atalar sözləri, 1986:143] (bol-bol və bəl-bəl). Paronimlərin biri digərindən bəzən morfoloji quruluşca fərqlənir. Bir çustumdur, bir pustum [Atalar sözləri, 1986:136] (çustumdur – pustum); Akrabanın akrabaya akrep etmez etdigini [Aksoy, 1993:83] (akraba və akrep). Paronim tərəflər eyni morfoloji quruluşda olur: Vaxtını itirən baxtını itirər [Atalar sözləri, 1986:164] (vaxtını-baxtını); Ac ölmez gözü kararır, susuz ölmez benzi sararır [Aksoy, 1993:70] (kararır – sararır).

Nəticə/Conclusion

Müasir Azərbaycan və türk dillərinin atalar sözlərinə məxsus fonetik-üslubi xüsusiyyətlərin oxşarlığı paronimlərin iştirakında da təzahür edir. Azərbaycan və türk dillərinə aid pəremiyalarda oxşar fonetik tərkibə, fərqli mənaya malik belə sözlər müxtəlif üslubi məqamlar nümayiş etdirir. Pəremioloji mətnin ümumi məzmunu ilə məharətlə əlaqələndirilmiş paronimlər burada müxtəlif çalarlar yaradır. Samit və sait səsə görə fərqlənən paronim sözlər emosionallıq və ritmiklik əmələ gətirir. Alınma leksik vahidlərdəki səs dəyişmələri bəzən paronim sözləri formalaşdırır. Hər iki dildə paronimlərin fonetik tərkibindən səsleşmə əmələ gətirmək məqsədilə istifadə edilir. Pəremioloji vahidlərdə iştirak edən paronimlərin fonetik-üslubi xüsusiyyətləri bəzən Azərbaycan və türk dillərinin fonetik quruluşunun özünəməxsusluğu ilə bağlı olur. Müasir türk dilinin atalar sözlərində bir səsle fərqlənən paronim vahidlər çox işlənir.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Aksoy, Ö. (1993). Atasözleri, deyimler sözlüğü. – Ankara: İnkılap. – 486 s.
2. Atalar sözləri (2004). – Bakı: “Öndər”. – 264 s.
3. Atalar sözləri (1986). – Bakı: “Yazıçı”. – 690 s.

4. Ərəb-fars sözləri lüğəti (1966). – Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı. – 1036 s.
5. Hacıyeva, N.M. (2018). Azərbaycan dilinin fonetik üslubiyyəti /Filologiya üzrə elmlər doktorluğu dissertasiyasının avtoreferatı. – Bakı, 32 s.
6. Hacıyeva, N.M. (2021). Azərbaycan dilində paronimlər. – Bakı: “Elm və təhsil”. – 194 s.
7. Hacıyeva, N.M. (2018). Azərbaycan dilinin paronimlər lüğəti. – Bakı: “Elm və təhsil”. – 279 s.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	18.09.2025
<i>Qəbul edilib</i>	27.09.2025
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	Könül Səmədova
	<i>filologiya elmləri doktoru, professor</i>